

Χρειαζόμαστε ένα βασικό εισόδημα για όλους;

Εφημερίδα των Συντακτών, 22/1/2022

Το ερώτημα που διατυπώνει ο τίτλος δεν είναι μόνο θεωρητικό—πέρα από κομμάτι της πολιτικής πλατφόρμας πολλών προοδευτικών κινημάτων διεθνώς, το βασικό εισόδημα προτείνεται και ως λύση σε ένα ενδημικό πρόβλημα του προνοιακού καπιταλισμού.

Έστω ότι ένας άνεργος υδραυλικός παίρνει επίδομα ανεργίας €500/μήνα και ότι το επίδομα αυτό εκφράζει το δικαίωμά του, ως ελεύθερου και ίσου πολίτη, να λαμβάνει στήριξη από τους συμπολίτες του μέσω του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας. Αν βρει μισθωτή εργασία για €500/μήνα, τότε το επίδομα κόβεται και ο υδραυλικός βγάζει ακριβώς όσο πριν, μόνο που τώρα πρέπει να δουλεύει για να το κάνει. Αυτό δεν είναι μόνο αντικίνητρο, αλλά και υποτιμητικό για την εργασία του: ο κοινωνικός μισθός του υδραυλικού παραμένει ο ίδιος, είτε δουλεύει, είτε όχι. Από αυτό το πολύ απλό πρόβλημα προκύπτουν μια σειρά από οικονομικά και φιλοσοφικά ζητήματα, που πραγματεύονται με σαφήνεια και βάθος οι Philippe Van Parijs και Yannick Vanderborght στο *Βασικό Εισόδημα για Όλους* (Πόλις, 2021).

Οι Van Parijs και Vanderborght υποστηρίζουν ότι ένα ελάχιστο, εγγυημένο, βασικό εισόδημα χωρίς υποχρεώσεις είναι ηθικά δικαιολογημένο, οικονομικά βιώσιμο και πολιτικά εφικτό. Ας ξεκινήσουμε από το ζήτημα της ηθικής δικαιολόγησης: είναι δίκαιη η επιβολή ενός ελάχιστου βασικού εισοδήματος (π.χ. €1000/μήνα) μέσω μιας αύξησης στην φορολογία κεφαλαίου ή κληρονομιάς;

Η δικαιολόγηση που επικαλούνται οι δυο συγγραφείς βασίζεται στη διανεμητική δικαιοσύνη: μια δίκαιη κοινωνία θεωρεί τους κληρονομημένους θεσμούς και πόρους κοινή κληρονομιά και τους χρησιμοποιεί για να προάγει την «πραγματική ελευθερία για όλους». Έτσι, καταλήγουν οι Van Parijs και Vanderborght, η φορολογία στο κεφάλαιο «δεν είναι ένα άδικο χαράτσι στα όσα δημιούργησαν εκ του μηδενός οι σημερινοί παραγωγοί πλούτου, αλλά εισφορά που καταβάλουν οι εν λόγω παραγωγοί για να έχουν το προνόμιο να χρησιμοποιούν, προς ίδιον όφελος, τη συλλογική μας κληρονομιά». Το επιχείρημα αυτό επικαλείται την «αρχή της διαφοράς» του John Rawls, σύμφωνα με την οποία η δίκαιη κοινωνία ρυθμίζει τις κοινωνικές ανισότητες με τρόπο που μεγιστοποιεί το όφελος για τους λιγότερο προνομιούχους. Υποστηρίζει όμως η ρολσιανή θεωρία το βασικό εισόδημα;

Ο ίδιος ο Rawls πίστευε πως όχι. Γιατί να χρηματοδοτούμε οι υπόλοιποι το εισόδημα των σέρφερ του Μάλιμπου, που περνάνε όλη μέρα σερφάροντας χωρίς να δουλεύουν; Η απάντηση των Van Parijs και Vanderborght είναι ότι ακόμα και οι σέρφερ, ως λιγότερο προνομιούχοι, έχουν ίσο δικαίωμα πάνω στους παραγωγικούς πόρους που δημιούργησαν οι προηγούμενες γενιές—«τη συλλογική μας κληρονομιά»—και άρα έχουν ίσο δικαίωμα στο προϊόν που παράγεται με αυτούς—ένα βασικό εισόδημα.

Αυτό το επιχείρημα, ωστόσο, παραγνωρίζει το σολινταριστικό περιεχόμενο της αρχής της διαφοράς, που είναι μια αρχή δίκαιης αλληλεγγύης. Η ιδέα είναι ότι κανείς δεν ωφελείται δίκαια από τους καρπούς της κοινωνικής συνεργασίας αν ταυτόχρονα δεν ωφελείται και κάποιος λιγότερο προνομιούχος. Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία, δηλαδή, δεν απορρίπτει μόνο το προσωπικό όφελος σε βάρος άλλων· απορρίπτει εξίσου και το προσωπικό όφελος χωρίς όφελος γι'αυτούς τους τρίτους.

Ωστόσο τα οφέλη που θα απολαμβάνουν οι σέρφερ του Μάλιμπου δεν υπάγονται σε αυτή την αρχή αλληλεγγύης: οι περισσότεροι

μάλλον θα οφελούνται χωρίς να οφελούν τρίτους. Άρα το βασικό εισόδημα είναι αντισολινταριστικό. Κι έτσι παραμένει αμφίβολο ότι είναι ηθικά δικαιολογημένο, με τους όρους των ίδιων των Van Parijs και Vanderborght.

Είναι το βασικό εισόδημα οικονομικά βιώσιμο; Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ένα εισόδημα κόντα στα €1000/μήνα (25% του βορειοευρωπαϊκού μέσου κατα κεφαλή ΑΕΠ) θα ήταν βιώσιμο στην περίπτωση του Βελγίου, της Ολλανδίας και άλλων ευρωπαϊκών χωρών, ή και σε όλη την ευρωπαϊκή επικράτεια. Η «βιωσιμότητα του μέγιστου δυνατού βασικού εισοδήματος» είναι ασαφής όρος: βιώσιμο ως προς ποια μεγέθη, ποιούς οικονομικούς θεσμούς και σε ποιές κοινωνικές συνθήκες;

Η κύρια μέριμνα των Van Parijs και Vanderborght είναι να δείξουν ότι το βασικό εισόδημα είναι συμβατό με τις υφιστάμενες καπιταλιστικές δομές—την ιδιωτική ιδιοκτησία μέσων παραγωγής σε σπάνη, που είναι εμπορεύσιμα και αποφέρουν κέρδος—και ότι δεν υποσκάπτει τα υφιστάμενα κίνητρα για εργασία, πλην της εργασίας σε «δουλειές του κώλου» (shit jobs). Μάλιστα ισχυρίζονται ότι ένα βασικό εισόδημα μπορεί να δώσει κίνητρα στους εργοδότες να αναβαθμίσουν την ποιότητα του περιεχομένου και της δομής της εργασίας, αφού πλέον θα είναι πιο εύκολο για τον εργαζόμενο να απορρίπτει κακές και κακοπληρωμένες δουλειές. Ταυτόχρονα, το «πρεκαριάτο» που περιλαμβάνει τον υδραυλικό των €500/μήνα, δεν θα έχει κίνητρο να παραμείνει στην ανεργία, αφού θα λαμβάνει επιπλέον ένα ακαθάριστο βασικό εισόδημα, είτε δουλεύει, είτε όχι.

Το πρόβλημα εδώ είναι πως η βιωσιμότητα του βασικού εισοδήματος προσδένεται στη βιωσιμότητα του καπιταλισμού, ενώ η βάση δικαιολόγησής του βρίσκεται στον μετα-καπιταλιστικό ορίζοντα. Με άλλα λόγια, το «μέγιστο δυνατό βασικό εισόδημα» φιλοδοξεί να εξασφαλίσει την ατομική αξιοπρέπεια και τις «κοινωνικές βάσεις του αυτοσεβασμού», αλλά και να απαλλάξει τον εργαζόμενο από την εκμετάλλευση

και κυριαρχία της μισθωτής εργασίας. Άρα, είτε το βασικό εισόδημα εξασφαλίζει την αξιοπρέπεια του εργαζόμενου ως λεύθερου και ίσου πολίτη, οπότε απειλεί την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων υποτέλειας, είτε δεν εξασφαλίζει τέτοια αξιοπρέπεια, οπότε δεν προσθέτει κάτι ουσιαστικό στον υπαρκτό καπιταλισμό με ένα σύστημα πρόνοιας και επιδομάτων.

Για παράδειγμα, ένα βασικό εισόδημα στο 50% του κατα κεφαλή ΑΕΠ (π.χ. €2000/μήνα) προϋποθέτει φορολογία κεφαλαίου μέχρι 90%, ενώ αν δεν φορολογηθεί αρκετά η εργασία, τότε η φορολογία στο κεφάλαιο μπορεί να υπερβεί το 100%. Αυτά τα επίπεδα φορολογίας δεν είναι άδικο, στο βαθμό που το εισόδημα από κεφάλαιο συνιστά όφελος από την εκμετάλλευση της εργασίας των άλλων. Ωστόσο, τέτοια επίπεδα φορολογίας σίγουρα καθιστούν το βασικό εισόδημα ασύμβατο με τη βιώσιμη συσσώρευση κεφαλαίου σε ιδιωτικά χέρια. Άρα, παρά τους ισχυρισμούς των Van Parijs και Vanderborght, το βασικό εισόδημα ενδέχεται να μην είναι βιώσιμο στο πλαίσιο του υπαρκτού καπιταλισμού.

Είναι το βασικό εισόδημα πολιτικά εφικτό; Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι μεγάλες μερίδες του πληθυσμού που σήμερα θεωρούν το βασικό εισόδημα άδικο ή αναποτελεσματικό μπορεί να μεταπειστούν. Παραθέτουν προς επίρρωση πρόσφατες συζητήσεις υπέρ του βασικού εισοδήματος από σοσιαλιστικά, φεμινιστικά και φιλελεύθερα κινήματα, καθώς και από την πλευρά των εργοδοτών. Κατά συνέπεια, ισχυρίζονται ότι η υιοθέτηση ενός βασικού εισοδήματος μπορεί να είναι θέμα χρόνου.

Ωστόσο εδώ παρεισφρέουν οι ηθικές και οικονομικές αμφιβολίες που αναφέρθηκαν παραπάνω. Τα συνδικάτα και οι σοσιαλιστές, για παράδειγμα, τείνουν να προτιμούν μια πολιτική πλήρους απασχόλησης και μισθολογικών επιδοτήσεων έναντι του βασικού εισοδήματος, αφού θεωρούν ότι το δεύτερο δεν ενισχύει την ικανότητα των εργαζομένων να διεκδικούν αυξήσεις και καλύτερες συνθήκες εργασίας με τους δικούς του όρους. Λένε,

δηλαδή, ότι το βασικό εισόδημα είναι αντισολινταριστικό με τη ρολσιανή έννοια. Ταυτόχρονα, το βασικό εισόδημα συναρτά μονομερώς την ατομική «πραγματική ελευθερία» από την κρατική πρωτοβουλία και την δυνητικά αυθαίρετη εξουσία των γραφειοκρατών που το ρυθμίζουν.

Αυτές οι ανησυχίες ενισχύονται από το πρόβλημα της οικονομικής βιωσιμότητας στο πλαίσιο του υπαρκτού καπιταλισμού. Από τη μία, ένα σχετικά ψηλό βασικό εισόδημα (π.χ. €1300-€2000/μήνα), χρηματοδοτούμενο από τη φορολογία κεφαλαίου, αντιβαίνει στα συμφέροντα του κεφαλαίου, ακριβώς στο βαθμό που προστατεύει του εργαζόμενους από εργασιακές σχέσεις εκμετάλλευσης. Από την άλλη, ένα σχετικά χαμηλό βασικό εισόδημα (π.χ. €300-€1000/μήνα) προστατεύει το κεφάλαιο από την απουσία ενεργής ζήτησης για τα προϊόντα του, ιδιαίτερα ενόψει την επαπειλούμενης μαζικής τεχνολογικής ανεργίας. Δεν είναι τυχαίο, για παράδειγμα, ότι μεγάλη μερίδα της Silicon Valley στηρίζει το βασικό εισόδημα.

Αν, λοιπόν, αυτό χρησιμοποιηθεί ως υποκατάστατο του συστήματος πρόνοιας και της έκτασης της δημόσιας εξουσίας γενικότερα, τότε το πιο πιθανό είναι να καταλήξουμε σε μια ισορροπία σχετικά χαμηλού βασικού εισοδήματος που μάλλον θα υποστηρίζει, παρά θα υποσκάπτει, τα σχέδια της άρχουσας τάξης. Με άλλα λόγια, το μόνο πολιτικά εφικτό βασικό εισόδημα μπορεί να είναι οικονομικά βιώσιμο μόνο για τους πλούσιους και ηθικά δικαιολογημένο μόνο υπό την έννοια ότι οποιοδήποτε σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι δικαιολογημένο, αν και ανεπαρκές για την ισότητα και την ελευθερία όλων.

Συνολικά, το χειραφετητικό περιεχόμενο του βασικού εισοδήματος φαίνεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το συνολικό πακέτο μεταρρυθμίσεων και κοινωνικών αλλαγών που θα το συνοδεύει. Αν θα περιλαμβάνει, δηλαδή, εκδημοκράτιση των κοινωνικών θεσμών και του χώρου εργασίας, ενδυνάμωση της

κοινωνικής προστασίας και του κράτους δικαίου, καθώς και ενίσχυση των δημόσιων εξουσιών και αγαθών. Μόνο αυτό το πακέτο μπορεί να καθορίσει αν το βασικό εισόδημα είναι εργαλείο της ελευθερίας όλων ή συνέχεια της δεσποτείας των λίγων.